

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LITERE

TEZĂ DE DOCTORAT

Revista „Glasul Bisericii”: studiu critic și indice bibliografic

– REZUMAT –

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. MIRCEA REGNEALĂ

Doctorand:

SILVIU – CONSTANTIN NEDELCU

București

2018

CUPRINS

Mulțumiri	8
Abrevieri	10
Introducere	11
1. Motivația alegerii temei de cercetare	11
2. Suportul metodologic al cercetării	11
2. 1. Delimitări conceptuale	11
2. 2. Întrebări de cercetare	13
2. 3. Metode	14
2. 4. Tehnica de lucru	15
3. Actualitatea temei de cercetare	15
4. Stadiul actual al cercetărilor	16
5. Prezentarea sintetică a capitolelor tezei de doctorat	16
CAPITOLUL I: Privire generală asupra presei Bisericii Ortodoxe Române între anii 1945-1989	18
I. 1. Biserica Ortodoxă Română în timpul regimului comunist (1945-1989)	18
I. 1. 1. Încheierea celui de-al doilea Război Mondial și instaurarea primului guvern comunist în România (6 martie 1945)	18
I. 1. 2. Relația Bisericii cu Statul între anii 1945-1947	20
I. 1. 3. Patriarhul Justinian Marina și puterea comunistă (1948-1977)	27
I. 1. 4. Biserica și Statul în perioada anilor 1977-1989	36
I. 2. Instrumente prin care Statul Român și-a exercitat relațiile cu Biserica Ortodoxă Română în perioada comunistă	39
I. 2. 1. Aparatul de Stat	40
I. 2. 1. 1. Ministerul Cultelor (1945-1957)	40
I. 2. 1. 2. Departamentul Cultelor (1957-1989)	44
I. 2. 2. Organe de represiune	46
I. 2. 2. 1. Securitatea (1948-1989)	46
I. 2. 2. 2. Miliția (1949-1989)	49

I. 3. Legislația Bisericii Ortodoxe Române în timpul regimului comunist	51
I. 4. Organizarea administrativă a Bisericii Ortodoxe Române între anii 1945-1989	54
I. 5. Învățământul teologic	55
I. 6. Edituri și tipografii bisericești	58
I. 7. Scurt istoric al presei bisericești	59
I. 7. 1. Între anii 1945-1947	60
I. 7. 2. Între anii 1948-1989	61
I. 8. Presa bisericească ortodoxă - între libertatea de exprimare și cenzura comunistă	63
I. 8. 1. Instaurarea cenzurii comuniste și a controlului presei și tiparului	63
I. 8. 2. Prevederi referitoare la presa teologică în legislația bisericească (1948-1953)	68
I. 8. 3. Tipologia cenzurii revistelor bisericești ortodoxe	71
I. 8. 3. 1. Cenzura instituțională	71
A. Ministerul/Departamentul Cultelor (1945-1989)	72
B. Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor/Comitetul pentru Presă și Tipărituri (1949-1977)	76
I. 8. 3. 2. Cenzura redacției. Studiu de caz: Revista <i>Bucium Ortodox</i> (1942-1944)	78
I. 8. 3. 3. Autocenzura	80
I. 8. 4. Mecanismul cenzurii presei religioase	80
I. 8. 4. 1. Circuitul cenzurii revistelor bisericești ortodoxe	80
I. 8. 4. 2. Metode și mijloace ale cenzurii	81
A. Cenzura textului	81
B. Controlul tirajelor	82
C. Controlul cotelor de hârtie	88
D. Avizarea aprobărilor de imprimare și difuzare	90
I. 8. 5. Cenzurarea presei bisericești ortodoxe în timpul Patriarhului Justinian Marina (1948-1977)	96
I. 8. 5. 1. Presiuni ale cenzurii comuniste pentru politizarea presei teologice	97
I. 8. 5. 2. Scrieri și personalități cenzurate (teologi și laici)	97
I. 8. 5. 3. Lupta Patriarhului Justinian cu cenzura comunistă pentru menținerea presei teologice	100
I. 9. Presa bisericească ortodoxă în timpul Revoluției din Decembrie 1989	105
I. 9. 1. Consemnarea Revoluției din '89 în revistele bisericești ortodoxe din 1989	106
I. 9. 1. 1. <i>Vestitorul Ortodoxiei Românești</i> (nr. 1, decembrie 1989)	107
I. 9. 1. 2. <i>Biserica Ortodoxă Română</i> (nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1989)	112

I. 9. 1. 3. <i>Glasul Bisericii</i> (nr. 6, noiembrie-decembrie 1989)	112
I. 9. 1. 4. <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei</i> (nr. 4-6, iulie-decembrie 1989)	113
I. 9. 1. 5. <i>Mitropolia Ardealului</i> (nr. 6, noiembrie-decembrie 1989)	113
I. 9. 1. 6. <i>Telegraful Român</i> (nr. 47-48, 23 decembrie 1989)	114
I. 9. 1. 7. <i>Mitropolia Banatului</i> (nr. 4-6, iulie-decembrie 1989)	115
I. 9. 1. 8. <i>Mitropolia Olteniei</i> (nr. 6, noiembrie-decembrie 1989)	118
I. 9. 2. Consecințele căderii comunismului notificate în presa bisericească ortodoxă din anul 1990	119
CAPITOLUL al II-lea: Revista „Glasul Bisericii” – studiu critic	121
II. 1. Revista <i>Bucium Ortodox</i> (apariție, titlu, evoluție)	121
II. 1. 1. <i>Apostolul</i> (1924 – 1941): predecesor al revistei <i>Bucium Ortodox</i> , respectiv <i>Glasul Bisericii</i> ?	121
II. 1. 2. Revista <i>Bucium Ortodox</i> (5 aprilie 1942 – august 1944)	123
II. 2. Revista <i>Glasul Bisericii</i> (septembrie 1944 – 1989)	128
II. 2. 1. Titlul, subtitlul și moto-ul	128
II. 2. 2. Prezentarea grafică și ilustrația	130
II. 2. 3. Formatul și paginația	130
II. 2. 4. Tirajul și circulația	131
II. 2. 5. Tipografia	133
II. 2. 6. Periodicitatea	134
II. 2. 7. Redacția	134
II. 2. 8. Cuprinsul și conținutul tematic	139
II. 3. Revista <i>Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor</i> (1950-1951)	141
II. 3. 1. Primele mențiuni privind o revistă religioasă pentru popor	142
II. 3. 2. <i>Glasul Bisericii pentru popor / Foaia pentru popor Glasul Bisericii</i> (1950-1951)	143
II. 3. 3. Revista <i>Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor</i> , nr. 1-6/1951	148
II. 3. 4. O scurtă analiză a conținutului revistei <i>Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor</i>	149
II. 4. Personalități care au publicate texte în paginile revistei <i>Glasul Bisericii</i>	152
II. 4. 1. Clerici	153
II. 4. 1. 1. O analiză a pastoralelor trimise între anii 1945-1948 de Prea Fericitul Părinte Patriarh Nicodim Munteanu	154

A. Introducere	154
B. Pastoralele Prea Fericitului Părinte Patriarh Nicodim Munteanu trimise între anii 1945-1948	157
C. Pastoralele trimise în anul 1945	157
D. Pastoralele trimise în anul 1946	161
E. Pastorală trimisă în anul 1947	163
F. Ultima pastorală a Patriarhului Nicodim, trimisă în anul 1948	164
II. 4. 1. 2. Elemente ideologice specifice epocii comuniste din pastoralele Patriarhului Justinian Marina publicate în revista <i>Glasul Bisericii</i> între anii 1948-1976.....	166
II. 4. 2. Teologi	170
II. 4. 3. Laici	171
II. 4. 3. 1. O analiză critică a unor articole și studii publicate în revista <i>Glasul Bisericii</i> (1954-1989) de unele personalități din domeniul biblioteconomiei românești	173
A. Alexandru Alexianu	173
B. Alexandru Elian	180
C. Aurelian Sacerdoțeanu	182
D. Dan Simonescu	185
E. Barbu Theodorescu	193
II. 5. Cenzura revistei <i>Glasul Bisericii</i>	198
II. 5. 1. Cenzura textului. Revista <i>Glasul Bisericii</i> , Anul XXIX (1971), nr. 7-8	198
II. 5. 2. Greșeli de tehnoredactare neobservate de cenzură. Studiu de caz: Revista <i>Glasul Bisericii</i> , Anul VIII (1949), nr. 5-6	200
 CAPITOLUL al III-lea: Indicele bibliografic al revistei „ <i>Glasul Bisericii</i> ” (1945-1953)	203
• 1945	204
• 1946	248
• 1947	282
• 1948	312
• 1949	353
• 1950	386
• 1951	456
• 1952	514
• 1953	578

Concluzii	645
Bibliografie	652
1. Documente de arhivă (ACNSAS, ANIC, Arhiva personală)	652
2. Legislație	653
3. Dicționare, enciclopedii, lexicoane	654
4. Monografii generale	655
5. Lucrări de specialitate	659
6. Teze de doctorat	662
7. Reviste	662
8. Articole și studii generale	664
9. Articole și studii de specialitate	665
10. Informații din Mass-media	674
11. Webgrafie	675
12. Interviuri	676
Anexe	677

Introducere

Prezenta teză de doctorat își propune să abordeze un subiect destul de delicat pentru cercetătorii de azi, în special pentru Biserica Ortodoxă Română, și anume: presa bisericească ortodoxă în perioada regimului comunist reflectată în paginile revistei *Glasul Bisericii* între anii 1945-1989.

Cercetarea noastră este alcătuită dintr-un *studiu critic și un indice bibliografic*.

Lucrarea are un caracter interdisciplinar prin tratarea aspectelor teologice și biblioteconomice. Cercetările teologice au scos la lumină aspecte necunoscute până în prezent precum descoperirea *actului de naștere* al revistei *Glasul Bisericii*, la Biblioteca Academiei Române, precum și aflarea unor articole cenzurate din revistă, în fondurile Arhivelor Naționale ale României.

La acestea se adaugă ca element de noutate absolută identificarea unei alte reviste sub titlul *Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor*, apărută între anii 1950-1951 ca un supliment al revistei *Glasul Bisericii* care nu se găsește în nicio altă bibliotecă publică decât la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Dificultățile întâmpinate pe parcursul cercetării noastre nu au fost puține. Primul dintre ele este acela că, din nefericire, nu am avut acces la arhiva Arhiepiscopiei Bucureștilor, unde se află toate documentele emise de *Sectorul Cultural* sau *Secția Culturală*, de care aparținea revista *Glasul Bisericii*. Atunci când am vrut să consultăm arhiva menționată anterior angajatul respectiv a motivat faptul că nu există nici un document în acest sens. Realitatea infirmă acest lucru deoarece am găsit numeroase documente la Arhivele Naționale ale României de dată recentă (anii '70 și '80) purtând semnătura consilierului cultural al Arhiepiscopiei Bucureștilor, care conducea *Sectorul Cultural*, care ar trebui să existe și în arhiva Arhiepiscopiei Bucureștilor, întrucât acestea fuseseră redactate în mai multe exemplare. În alte rânduri, am primit din partea aceluși angajat al arhivei Arhiepiscopiei Bucureștilor un răspuns prin care susținea inexistența unui inventar sau a vreunei liste cu fonduri pe ani calendaristici, și ca atare nici el nu știa dacă există vreun document cu privire la revista *Glasul Bisericii*.

O altă problemă pe care am întâmpinat-o a fost inexistența unor numere din revista *Glasul Bisericii* în diverse biblioteci (Biblioteca Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României etc.), precum și lipsa anumitor pagini care fuseseră sustrate din reviste. Am rezolvat această problemă care ne-a dat numeroase bătăi de cap și ne-a pus pe drumuri în următorul mod: acolo unde nu am găsit revistele respective am apelat la colecțiile altor biblioteci.

Un alt lucru care trebuie amintit este faptul că la Arhivele Naționale ale României, în fondurile *Ministerului Cultelor și Artelor*, respectiv ale *Comitetului pentru Presă și Tipărituri*, nu am

găsit nici un exemplar din revista *Glasul Bisericii* cenzurat integral sau parțial, în afară de un raport întocmit de cenzorul Durosov Macheev Ecaterina cu textele ce urmau a fi eliminate sau cenzurate. Totodată nici în arhiva *Secretariatului de Stat pentru Culte*, fostul *Departament al Cultelor* din perioada comunistă, nu am identificat vreun exemplar cenzurat al revistei.

1. Motivația alegerii temei de cercetare

La începutul cercetării noastre am încercat să abordăm toată presa bisericească ortodoxă care a fost publicată în timpul regimului comunist (1945-1989), întrucât am considerat că acest demers este foarte util însă, pentru că acest lucru depășește capacitățile unui singur om, ne-am restrâns aria de cercetare doar asupra unei singure reviste, *Glasul Bisericii* (1945-1989).

Pe de altă parte am observat, pe tot parcursul studiilor universitare de licență (2007-2011) și de masterat (2011-2013) în domeniul teologiei ortodoxe românești, lipsa unor instrumente de lucru bibliografice așa cum sunt indicii bibliografici, cu mici excepții, care sunt atât de necesare studenților, masteranzilor, doctoranzilor, cercetătorilor și profesorilor în activitatea lor.

2. Suportul metodologic al cercetării

2.1. Delimitări conceptuale

Termenii pe care i-am utilizat frecvent în lucrarea noastră au fost *presa* și *cezura*.

Presa, conform definiției din *Lexiconul* lui Virgil Olteanu, reprezintă: „1. ansamblu de mijloace și activități servind la difuzarea știrilor, informațiilor, ideilor etc. prin scris, imagine și sunet. 2. Totalitatea publicațiilor imprimate folosite ca mijloace de informare și educare a publicului, a căror periodicitate regulată sau neregulată este inferioară unui an”¹.

Presa este constituită din *publicații periodice* ori *seriale*, „numele de periodice vine de la una din caracteristicile lor, periodicitatea apariției, care urmează un ritm mai mult sau mai puțin regulat”².

Profesorul și bibliologul Mircea Regneală definește *publicațiile periodice* ori *seriale* astfel: „publicațiile seriale sunt documente tipărite sau netipărite care apar în numere, fascicule, volume sau părți succesive, legate în general numeric sau cronologic, pe o perioadă de timp nelimitată și la intervale determinate sau nedeterminate”³.

¹ OLTEANU, Virgil. *Din istoria și arta cărții. Lexicon: Vademecum pentru editori, ziariști, tipografi, bibliotecari, librari, documentariști, arhiviști, muzeografi, profesori și studenți*. București: Editura Enciclopedică, 1992, p. 291-292.

² REGNEALĂ, Mircea. Dezvoltarea colecțiilor. În: REGNEALĂ, Mircea (coord.). *Tratat de biblioteconomie*. Vol. II. Partea I. Managementul colecțiilor și serviciilor de bibliotecă. București: Editura Asociației Bibliotecarilor din România, 2014, p. 155. (Colecția Biblioteca ABR, 27)

³ *Ibidem*, p. 155.

Publicațiile periodice pot fi clasificate în funcție de *accesibilitatea* lor în două categorii: 1) seriale de largă circulație (presa cotidiană și reviste ilustrate); 2) seriale de circulație restrânsă (reviste științifice)⁴.

După *cuprinsul* lor „serialele se împart în următoarele categorii: ziare, reviste, anuare, calendare, almanahuri, publicații bibliografice, foi volante”⁵.

În ceea ce privește revistele, Mircea Regneală afirmă că „din punct de vedere biblioteconomic, vorbim de mai multe tipuri de revistă: revistă cu difuzare restrânsă (destinată unui grup mic de oameni); revistă de alertare curentă sau revistă de sumare (conține paginile sumar ale periodicelor dintr-un anumit domeniu); revistă de presă (culegere sau sinteză periodică de articole sau extrase de articole de presă); revistă de referate (document secundar care cuprinde rezumatele lucrărilor științifice precedate de referințele bibliografice respective); revistă electronică sau jurnal electronic – e-journal (versiune digitală a revistei tipărite sau fără echivalent tipărit, realizată direct electronic și disponibilă pe Web, email sau alte mijloace de acces la internet; unele reviste electronice sunt modelate grafic după versiunile tipărite); revistă științifică (revistă care cuprinde informații strict specializate într-un domeniu al științei); revistă ilustrată sau magazin (conține articole pe subiecte variate, scrise într-un stil simplu, atractiv; o bună parte din pagini cuprinde imagini și reclame)”⁶.

O posibilă definiție a *cenzurii* este următoarea: „actul oricărei entități politice, religioase, militare ori administrative de a condiționa exprimarea/difuzarea de informații, opinii, idei, în sens mai larg, creații intelectuale, pe care publicul are dreptul să le cunoască, în funcție de valorile pe care aceasta înțelege să le protejeze la un moment dat”⁷.

Profesorul Marian Petcu clasifică *cenșura* în două categorii: 1) *cenșura preventivă*; 2) *cenșura a posteriori*⁸. *Cenșura preventivă* presupunea „eliminarea tuturor elementelor considerate ca inoportune pentru publicare”⁹, pe când *cenșura a posteriori* era făcută „după finalizarea produsului cultural”¹⁰.

În concepția sa „cele două mari forme de cenșură – prealabilă și a posteriori – au coexistat adesea în regimurile autoritare și întotdeauna în cele totalitare”¹¹. Totodată, în regimurile totalitare a mai existat și o a treia formă de cenșură, intitulată *autocenșură*, care era „expresia unui cost

⁴ *Ibidem*, p. 159.

⁵ *Ibidem*, p. 160.

⁶ *Ibidem*, p. 161.

⁷ PETCU, Marian. *Puterea și cultura: o istorie a cenșurii*. Cuvânt înainte de Mihai Coman. Iași: Editura Polirom, 1999, p. 12.

⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

¹¹ *Ibidem*, p. 15.

psihologic ridicat, pe care îl presupune exprimarea în spațiul public a ceea ce gândește și exprimă jurnalistul, creatorul, în spațiul privat”¹².

Emilia Șercan consideră că cenzura „face parte din categoria instrumentelor care au asigurat protecție puterii politice și doctrinei oficiale, în special în statele autoritariste și totalitariste”¹³. Această definiție este completată de afirmația următoare: „În statele socialiste, cenzura a avut un caracter aparte, influențat de faptul că întreaga putere era concentrată în mâinile unei singure structuri, partidul unic, și nu existau alte forme de asociere politică, nu exista opoziție sau societate civilă, nu exista presă independentă care să critice regimul. Cenzura a fost responsabilă în egală măsură cu implementarea ideologiei, cu formarea conștiinței de clasă, cu îndoctrinarea politică, rezultatul fiind legitimarea controlului politic. Prin remodelarea gândirii, puterea comunistă miza să aducă indivizii la convingerea sinceră că ideologia socialistă reprezintă sistemul politic ideal”¹⁴.

Cenzura presei bisericești ortodoxe, în perioada comunistă din România (1945-1989), s-a manifestat sub toate cele trei forme ale sale, amintite de noi mai sus: 1) cenzură *preventivă*; 2) cenzură *a posteriori*; 3) *autocenzura*.

2. 2. Întrebări de cercetare

Principala întrebare de cercetare pe care o ridică teza de față este următoarea: cum a afectat cenzura comunistă conținutul revistei *Glasul Bisericii* după instaurarea regimului comunist la noi în țară (6 martie 1945)?

În urma acestei principale întrebări de cercetare apar următoarele întrebări:

- Cum a evoluat revista *Glasul Bisericii* în perioada anilor 1945-1989?
- Au fost adoptate strategii de evitare a cenzurii comuniste?
- Care sunt principalele teme ideologice prezente în articolele revistei?
- Există vreo diferență de conținut a revistei publicată în timpul regimului Dej vs. în regimul Ceaușescu?

În urma efectuării cercetărilor noastre am reușit să formulăm câteva răspunsuri plauzibile în acest sens:

- Cenzura comunistă n-a afectat nici conținutul și nici calitatea articolelor/studiilor de specialitate publicate în revista *Glasul Bisericii*, decât cu mici excepții;
- Compromisurile făcute de unii autorii, în special de către ierarhi în pastoralele lor prin inserarea unor pasaje ideologice specifice epocii, au salvat revista de la dispariție;

¹² *Ibidem*, p. 15.

¹³ ȘERCAN, Emilia. *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă*. Prefață de Mihai Coman. Iași: Polirom, 2015, 47.

¹⁴ *Ibidem*, p. 50.

- Revista *Glasul Bisericii*, alături de celelalte reviste bisericești ortodoxe, a reprezentat o „oază de libertate” pentru autorii cărora le fusese interzis, de către regimul comunist, dreptul de-a mai fi publicați în revistele „oficiale”.

Alte noi direcții de cercetare pe care le recomandăm sunt:

- Stabilirea, printr-o analiză cantitativă, a lecturării de către abonați a revistei *Glasul Bisericii* în perioada 1945-1989;
- Implicarea directă a Patriarhului Justinian Marina în supraviețuirea editării revistei *Glasul Bisericii* între anii 1948-1976;
- În ce parohii din Arhiepiscopia Bucureștilor se păstrează colecția revistei *Glasul Bisericii* și cât de citite au fost acele reviste de către preotul paroh, cântăreț, credincioși etc.

2.3. Metode

Pentru realizarea acestei cercetări am utilizat următoarele metode: *abordarea socio-istorică; studiul critic; metoda cercetării bibliografice.*

Abordarea socio-istorică am utilizat-o în primul capitol al lucrării intitulat *Privire generală asupra presei Bisericii Ortodoxe Române între anii 1945-1989*, unde am analizat următoarele aspecte: 1) Biserica Ortodoxă Română în timpul regimului comunist (1945-1989); 2) Instrumente prin care Statul Român și-a exercitat relațiile cu Biserica Ortodoxă Română în perioada comunistă; 3) Legislația Bisericii Ortodoxe Române în timpul regimului comunist; 4) Organizarea administrativă a Bisericii Ortodoxe Române între anii 1945-1989; 5) Învățământul teologic; 6) Edituri și tipografii bisericești; 7) Scurt istoric al presei bisericești; 8) Presa bisericească ortodoxă - între libertatea de exprimare și cenzura comunistă; 9) Presa bisericească ortodoxă în timpul Revoluției din Decembrie 1989.

Am aplicat metoda *studiului critic* asupra revistei *Glasul Bisericii*, care constituie subiectul tezei noastre. În ceea ce privește analiza critică a revistei am folosit următorul tipar: 1) Scurt istoric al revistei *Glasul Bisericii* (apariție, titlu, evoluție); 2) Structura revistei; 3) Personalități care au publicat texte în paginile revistei „Glasul Bisericii”.

Cercetarea bibliografică reprezintă, alături de *studiul critic*, cea mai consistentă parte a tezei, prin realizarea indicelui bibliografic.

2.4. Tehnica de lucru

Abrevierile folosite de noi sunt prezente la începutul lucrării.

Normele de citare au fost utilizate după standardul internațional ISO 690-2.

În corpul textului anumite instituții au fost trecute cu majuscule pentru a atrage atenția asupra lor, ca de exemplu: *Biserica Ortodoxă Română, Ministerul Cultelor, Departamentul Cultelor, Comitetul Central de Ajutorare*, ș. a. Totodată, am folosit majuscule, ca abateri de la normele limbii literare, și pentru următorii termeni: *Biserica, Prea Sfinția Sa, Înalt Prea Sfinția Sa, Prea Fericirea Sa, Ministrul Cultelor, Guvernul, Constituția, Statul* etc. Anumite substantive ce reprezintă ranguri sau funcții bisericești le-am consemnat în text tot cu majuscule: *Preotul, Arhimandritul, Episcopul, Arhiepiscopul, Patriarhul* ș. a.

Lucrarea noastră am împărțit-o în capitole și în subcapitole. În *Partea I* se regăsește studiul critic, care este alcătuită din primele două capitole ale tezei, iar în *Partea a II-a* se află cercetarea bibliografică, ce reprezintă ultimul capitol.

Menționăm că au mai fost tentative de realizare a unui indice tematic al revistei *Glasul Bisericii* dar nefinalizate, cum este cea a părintelui Alexandru Armand Munteanu.

Pentru *Anexă* s-a constituit o parte distinctă întrucât numărul documentelor utilizate a fost foarte mare. În *Anexă* se regăsesc o serie de documente inedite, care nu au fost cercetate și valorificate până în prezent.

Citatele utilizate în text au fost prezentate conform normelor ortografiei actuale.

3. Actualitatea temei de cercetare

Cercetarea de față este actuală deoarece încearcă să aducă răspunsuri concrete și precise în urma unei cercetări științifice riguroase de durată, cu privire la presupusul „colaboraționism” dintre Biserica Ortodoxă Română și regimul comunist, asupra căruia s-au ridicat numeroase întrebări în ultimii 30 de ani.

Documentele de arhivă inedite, descoperite în colecțiile Arhivelor Naționale ale României, pot furniza, pe lângă noi informații, și un potențial răspuns la problema ridicată mai sus. O parte dintre documentele utilizate ca bibliografie se află expuse și în *Anexă*.

4. Stadiul actual al cercetărilor

Presa bisericească ortodoxă din România a început să fie studiată în mod sistematic de către cercetători abia după anul 1990, fiind publicate o serie de lucrări științifice de specialitate. Motivul pentru care această temă nu a făcut obiectul studiului vreunei cercetări individuale înainte de anul 1989 este acela că, libertatea de exprimare, mai ales în cazul presei, a fost îngrădită inițial prin cenzură (între anii 1948-1977) și ulterior, mai ales prin autocenzură (după anul 1977). Astfel au început să apară lucrări cu privire la principalele publicații periodice bisericești.

Dintre autorii care au publicat, în ultimii 29 de ani, bibliografiile ale unor reviste bisericești, pot fi menționați următorii: Pr. prof. dr. Alexandru Stănciulescu-Bârda¹⁵; Pr. conf. dr. Florin Dobrei¹⁶; Valeria-Gemma Moraru¹⁷; Mioara Popescu și Roza Tumbăr¹⁸; Bogdan Moșneagu și Laurențiu Ursu¹⁹; Pr. dr. Alexandru-Armand Munteanu²⁰.

Din nefericire nu există în prezent nici un autor, sau un colectiv de autori, care să fi redactat o altă lucrare științifică de referință cu privire la revista *Glasul Bisericii*, în afară de părintele Alexandru-Armand Munteanu, care a publicat un scurt ghid bibliografic tematic pentru anii 1973-2002, având un număr de 267 de pagini.

5. Prezentarea sintetică a capitolelor tezei de doctorat

Am împărțit teza de doctorat în trei capitole: CAPITOLUL I: Privire generală asupra presei Bisericii Ortodoxe Române între anii 1945-1989; CAPITOLUL al II-lea: Presa bisericească ortodoxă în timpul regimului comunist (1945-1989); CAPITOLUL al III-lea: Revista „Glasul Bisericii” – studiu critic; CAPITOLUL al IV-lea: Indicele bibliografic al revistei „Glasul Bisericii” (1945-1953).

Capitolul I, intitulat *Privire generală asupra evoluției Bisericii Ortodoxe Române* se împarte în următoarele subcapitole: Biserica Ortodoxă Română în timpul regimului comunist (1945-1989); Instrumente prin care Statul Român și-a exercitat relațiile cu Biserica Ortodoxă Română în perioada comunistă; Legislația Bisericii Ortodoxe Române în timpul regimului comunist; Organizarea administrativă a Bisericii Ortodoxe Române între anii 1945-1989; Învățământul teologic; Edituri și tipografii bisericești. Acest prim capitol este un preambul pentru capitolul al doilea deoarece am încercat să prezint pe scurt evoluția Bisericii Ortodoxe Române în perioada regimului comunist, sub egida căreia a apărut presa teologică.

¹⁵ Acesta a publicat mai multe bibliografii de specialitate, dintre care menționăm următoarele: 1) STĂNCIULESCU-BÂRDA, Alexandru ; STĂNCIULESCU-BÂRDA, Cristian. *Bibliografia revistei „Biserica Ortodoxă Română” (1874-2004)*. Vol. I. Bârda: Cuget Românesc, 2000. 391 p.; 2) STĂNCIULESCU-BÂRDA, Alexandru ; STĂNCIULESCU-BÂRDA, Cristian. *Bibliografia revistei „Biserica Ortodoxă Română” (1874-2004)*. Vol. II. Bârda: Cuget Românesc, 2007. 693 p.; 3) STĂNCIULESCU-BÂRDA, Alexandru ; STĂNCIULESCU-BÂRDA, Cristian. *Bibliografia revistei „Biserica Ortodoxă Română” (1874-2004)*. Vol. III. Bârda: Cuget Românesc, 2008. 927 p.; 4) STĂNCIULESCU-BÂRDA, Alexandru ; STĂNCIULESCU-BÂRDA, Cristian. *Bibliografia revistei „Ortodoxia” (1949-2008)*. Bârda: Cuget Românesc, 2011, 555 p.; 5) STĂNCIULESCU-BÂRDA, Alexandru ; STĂNCIULESCU-BÂRDA, Cristian. *Bibliografia revistei „Studii Teologice” (1929-2008)*. Bârda: Cuget Românesc, 2010. 806 p.

¹⁶ DOBREI, Florin. *Revista teologică „Altarul (Mitropolia) Banatului” (1944-1947;1951-2011): repere monografice*. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane; Timișoara: Învierea a Mitropoliei Banatului, 2013. 719 p.

¹⁷ MORARU, Valeria-Gemma. *Revista Teologică organ pentru știința și viața bisericească (1907-1916; 1921-1947): indice bibliografic*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2010, 380 p. (Colecția Theologia)

¹⁸ POPESCU, Mioara ; TUMBĂR, Roza. *Mitropolia Olteniei. Indice bibliografic 1948-1998*. Craiova: Universitaria, 2003. 722 p.

¹⁹ MOȘNEAGU, Bogdan ; URSU, Laurențiu. *Bibliografia revistei „Mitropolia Moldovei și Sucevei” 1948-1989*. Iași: Juminea, 2009. 311 p.

²⁰ MUNTEANU, Alexandru-Armand. *Ghid bibliografic pe teme și probleme din publicațiile revistei mitropolitane Glasul Bisericii (1973-2002)*. București: Sfânta Arhiepiscopie a Bucureștilor, 2004. 267 p.

Al doilea capitol tratează *Presa bisericească ortodoxă în timpul regimului comunist (1945-1989)* și se împarte în trei subcapitole: Scurt istoric al presei bisericești; Presa bisericească ortodoxă - între libertatea de exprimare și cenzura comunistă; Presa bisericească ortodoxă în timpul Revoluției din Decembrie 1989. În acest capitol am încercat să fac o scurtă descriere a presei bisericești ortodoxe.

Capitolul al treilea se numește *Revista „Glasul Bisericii” – studiu critic*, și l-am împărțit în următoarele subcapitole: Revista *Bucium Ortodox* (apariție, titlu, evoluție); Revista *Glasul Bisericii* (1944-1989); Revista *Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor* (1950-1951); Personalități care au publicat texte în paginile revistei *Glasul Bisericii*; Cenzura revistei *Glasul Bisericii*. În acest capitol am prezentat evoluția revistei *Glasul Bisericii*, din punct de vedere cronologic, începând cu revista *Bucium Ortodox*, și încheind cu un subcapitol unde am menționat câteva personalități, teologi și laici, care au publicat o serie de articole și studii în paginile revistei *Glasul Bisericii*, precum și cu existența revistei *Glasul Bisericii* în diferite arhive și biblioteci de la noi din țară.

Ultimul capitol al lucrării se intitulează *Indicele bibliografic al revistei „Glasul Bisericii”*, și l-am împărțit în: Anii 1945-1947 (perioada de instaurare a regimului comunist); Anii 1948-1953 (în perioada comunismului de tip sovietic). Inițial am încercat să indexez toată perioada anilor 1945-1989, însă am realizat ulterior faptul că din cauza numărului mare de articole, peste 5.000, ar fi rezultat o lucrare de câteva mii de pagini, lucru ce ar fi fost nefiresc deoarece depășea foarte mult spațiul destinat cercetării mele. Astfel, pentru anii 1945-1947 am folosit indicele bibliografic adnotat, iar pentru anii 1948-1953, m-am oprit doar asupra articolelor scrise de *Redacție*, respectiv pastoralele chiriarhale. În total, am indexat un număr de 1.391 de articole având ca model următoarea variantă de lucru: *Articolul (Autor / Titlu / Revista / An / Nr. / Pagina-paginile), descrierea și cuvintele cheie*.

Concluzii

Analizând o parte din presa bisericească ortodoxă apărută în perioada anilor 1945-1989 am ajuns la concluzia că aceasta a suferit schimbări majore, la fel ca o bună parte a presei laice. Acest lucru s-a datorat în primul rând datorită instaurării regimului comunist în România, la data de 6 martie 1945, iar mai apoi la 1 ianuarie 1948, după abolirea monarhiei.

Biserica Ortodoxă Română a fost privată de majoritatea instrumentelor sale caritabile, fiindu-i confiscate o mare parte din proprietăți, acest lucru lăsând practic instituția Bisericii fără baza materială prin care aceasta se putea întreține. Ba mai mult, clericii și teologii considerați incomozi de noul regim de guvernare au intrat foarte repede în atenția Securității și Miliției, cele două „brațe de fier” ale Partidului. Opresiunea comunistă nu a ocolit Biserica Ortodoxă Română, indiferent că este

vorba de ierarhi, teologi de renume mondială precum Părintele Profesor Dumitru Stăniloae ori Teodor M. Popescu sau de simpli preoți de țară. *Departamentul Cultelor*, supranumit în batjocură „Securitatea preoților” s-a ocupat să-i urmărească pe clerici și pe teologi să nu încalce legile Statului. Cu toate acestea, vrednicul de pomenire Patriarhul Justinian Marina (1948-1977) a reușit să dea o legislație bisericească după care să se poată ghida Biserica Ortodoxă Română, astfel încât comuniștii nu puteau reproșa ceva Bisericii atunci când dorea să întreprindă acțiuni catehetice, misionare și filantropice, însă acestea erau întârziate și tergiversate, refuzând a acorda aprobări în acest sens.

Presa bisericească a fost suprimată în mare măsură după anul 1948, în special după înființarea oficială a Instituției Cenzurii. Din 60 de publicații periodice oficiale, care se tipăreau înainte de 1948, nemaipunând la socoteală foile parohiale și unele reviste ale asociațiilor și organizațiilor caritabile ale Bisericii, au rămas doar 9, două fiind înființate de Patriarhul Justinian după anul 1948, revista *Ortodoxia* și *Romanian Orthodox Church News*.

Cenzura comunistă s-a aplecat cu deosebită atenție asupra presei religioase, aceasta fiind exercitată simultan atât de Departamentul Cultelor cât și de Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor. În afară de cenzura celor două instituții au mai existat două manifestări ale cenzurii și anume: cenzura redacției și autocenzura, în special după anul 1977.

Metodele și mijloacele utilizate de cenzura comunistă s-au manifestat în patru moduri distincte, uneori combinate: 1) cenzura textului propriu-zis; 2) controlul tirajelor; 3) controlul cotelor de hârtie; 4) avizarea aprobărilor de imprimare și difuzare.

În timpul patriarhului Justinian Marina s-au făcut numeroase presiuni pentru politizarea revistelor bisericești ortodoxe întrucât preoții încă reprezentau un bastion de cultură și de moralitate care, cu mici excepții, nu fusese alterat de propaganda și ideologia comunistă. Astfel, au existat liste de autori, teologi și/sau laici, cărora le fusese interzis dreptul de-a publica în revistele oficiale de stat, însă au găsit în aceste publicații un refugiu, „o oază de liniște”. Însuși Patriarhul Justinian, deși nu intra în competențele și atribuțiile funcției sale de întâistătător al Bisericii Ortodoxe Române, s-a implicat în bunul mers al publicării acestor reviste și a intervenit, prin memorii chiar, atunci când s-a tergiversat apariția acestora de către cenzură.

Îndată după revoluția din Decembrie 1989, paginile revistelor bisericești ortodoxe au reliefat într-un mod cât mai obiectiv și natural, firesc emoțiilor care au succedat acele evenimente, realitatea istorică ce a durat vreme de 45 de ani. În diverse articole, Biserica Ortodoxă Română, prin reprezentanții ei, Sfântul Sinod, Ierarhii sau clerul, a luat atitudine împotriva regimului comunist pe care l-a denunțat ca fiind ca o plagă ce se abătuse asupra țării. În câteva comunicate oficiale ale Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române ierarhii au cerut iertare tuturor credincioșilor ortodocși români pentru atitudinea duplicitară avută în cei 45 de ani de comunism.

După anul 1989, vocea Bisericii a devenit mai puternică prin presa bisericească pentru a se arăta neconținut creștinilor că dictatura comunistă a avut un efect negativ atât asupra ei, ca instituție cât și asupra clerului și credincioșilor, care au suferit din acest motiv.

În paginile revistelor bisericești din anul 1990 au fost consemnate toate inițiativele Bisericii Ortodoxe Române cu privire atât la revigorarea vieții spirituale cât și la reconstrucția și unitatea țării.

Reconcilierea a fost inițiată de Biserică, care și-a recunoscut greșelile în mod public, înainte de a fi judecată și condamnată de oameni. Acest lucru este de apreciat deoarece, printr-un exces de sinceritate și emoție, specific și de înțeles doar în contextul acelor evenimente din Decembrie '89, Biserica și-a cerut iertare și a recunoscut „colaborarea” cu Statul ateu.

Atenția Bisericii s-a îndreptat spre consolidarea poziției acesteia în societate și pe reluarea activităților sale misionare de care fusese îngrădită în mod nedrept vreme de 45 de ani, focusându-se pe catehizarea tinerilor, reintroducerea învățământului religios în școli, reînvierea misiunii caritabile în diferite instituții publice precum azile, orfeline, spitale, închisori, școli etc. Rezultatele pot fi observate abia acum, după 25 de ani de la Revoluție, când se poate vedea în mod obiectiv ce a însemnat faptul că în perioada comunistă a existat totuși, cu compromisurile respective, o biserică ortodoxă oficială care nu și-a întrerupt continuitatea istorică, precum în alte foste țări sovietice precum Albania, Macedonia, Rusia etc.

În ceea ce privește revista *Glasul Bisericii*, parcurgerea evoluției istorice a revistei *Bucium Ortodox*, respectiv *Glasul Bisericii*, nu a fost un proces ușor, ci unul anevoios însă plin de roade.

Din analizarea tuturor documentelor disponibile, numerele revistei pe anii 1945-1953, literatura de arhivă precum și literatura secundară, am ajuns la mai multe concluzii:

- Revista a pornit inițial sub forma unei foi de zidire sufletească pentru popor sub titlul *Bucium Ortodox*;
- Schimbarea titlului revistei în *Glasul Bisericii* (septembrie 1944), a coincis cu schimbarea regimului Mareșalului Ion Antonescu;
- În paginile revistei au publicat exclusiv clerici din 1945 până în 1954, cu excepția numărului festiv din anul 1945, care a fost dedicat Patriarhului Nicodim Munteanu;
- Revista *Glasul Bisericii*, a reprezentat în perioada comunistă, asemenea tuturor revistelor bisericești, o „oază de libertate” pentru autorii interziși de regim;
- Deși au existat editoriale, pastorale, articole, știri etc. în care cenzura comunist-ateu a introdus în mod forțat unele idei de factură ideologică comunistă, acest lucru nu a afectat fondul revistei și a studiilor publicate în ea, fiind doar un mijloc de compromis pentru apariția revistei și de compromitere a Bisericii;

- A existat o dublă cenzură, atât din partea Departamentului Cultelor cât și din partea D.G.P.T.-ului, dar a existat și o autocenzură a autorilor și a editorului, ca formă de compromis, pentru a proteja revista de la suprimare.

Revista *Glasul Bisericii* a avut un parcurs deosebit de interesant în perioada anilor 1944-1989, analizând aspecte care n-au mai fost tratate în alte lucrări de specialitate, și anume: 1) Titlul, subtitlul și moto-ul; 2) Prezentarea grafică și ilustrația; 3) Formatul și paginația; 4) Tirajul și circulația; 5) Tipografia; 6) Periodicitatea; 7) Redacția; 8) Cuprinsul și conținutul tematic.

În afară de revista oficială a Mitropoliei Ungrovlahiei, așa cum apare scris în subtitlul, a mai apărut între anii 1950-1951, fără aprobarea cenzurii o revistă pentru popor intitulată *Glasul Bisericii. Foaie religioasă pentru popor*, care a apărut într-un tiraj de 10.000 de exemplare pe număr, fiind tipărite în total aproximativ nouă numere între anii 1950-1951.

În ceea ce privește analizarea și compararea celor nouă pastorale trimise de către Prea Fericitul Părinte Nicodim, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, în perioada 1945-1948, am ajuns la următoarele concluzii:

- În primii doi ani de la instaurarea primului Guvern comunist în România pastoralele au avut un accent puternic politic pro-comunist;
- Elementele pregnante din primele șapte pastorale sunt cu referire la sprijinirea Guvernului comunist în acțiunile sale cu privire la politica agricolă a țării;
- Punctul culminant este atins în pastorala a șasea, unde clerului și credincioșilor le se oferă indicații precise cu privire la cultivarea terenurilor agricole, fiind propusă totodată și colaborarea cu organele de stat abilitate în acest scop;
- În pastorala a șaptea, din anul 1946, care a fost publicată cu ocazia Nașterii Domnului, nu se amintește nimic, tonul fiind schimbat într-unul de sărbătoare, fiind o trecere bruscă de la propaganda agricolă din pastoralele anterioare;
- În anul 1947, contrar așteptărilor noastre, nu avem știri de nici o pastorală, cu toate că ne îndoim să nu fi existat niciuna, însă nu s-a consemnat în revista *Glasul Bisericii*;
- Ultima pastorală, publicată la începutul anului 1948, reprezintă un avertisment pentru urgia care avea să vină asupra României, prin dictatura comunistă care a durat 45 de ani;
- Dacă în pastoralele anterioare, clerul și credincioșii erau îndemnați cu verbul imperativ *trebuie*, acum patriarhul le vorbea pe un ton mai blând, cu glasul unui bunic ce prevede de departe o nenorocire, folosind expresii de genul *aveți grijă să* (altfel veți păți ceea ce este mai rău, n. n.).

Astfel, din lecturarea celor nouă pastorale menționate mai sus, se poate observa tonul ascendent de susținere a regimului comunist pe care l-a avut Patriarhul Nicodim între anii 1945-1947, care s-a schimbat în mod brusc cu unul prevăzător, precaut în ultima sa pastorală din anul 1948.

Dacă în primii ani de la instalarea comunismului în țară, Patriarhul Nicodim a susținut direct și necondiționat noul Guvern comunist, apare întrebarea următoare: ce l-a motivat să își schimbe atitudinea în anul 1948?

În privința Patriarhului Justinian Marina, în urma cercetării noastre, am identificat în pastoralele semnate de Patriarhul Justinian Marina (1948-1977) următoarele elemente ideologice specifice ideologiei comuniste: 1) lupta pentru pace; 2) cultivarea terenului agricol; 3) munca în fabrici și uzine; 4) încetarea războaielor; 5) lupta pentru dezarmare.

Dacă la începutul primului deceniu de conducere al Patriarhului Justinian Marina (1948-1958), discursul acestuia a fost puternic orientat spre guvernul comunist, începând cu anii '60, se va dilua treptat, ajungând să insereze doar câteva rânduri cu tentă ideologică.

Nu poate fi judecată toată opera și lucrarea unui om în funcție de elogiile aduse unui guvern, fie acesta și comunist. Mitropolitul Antonie Plămădeală, la începutul anului 1990, a fost unul dintre primii ierarhi români care și-au cerut iertare în mod public pentru propaganda comunistă și activismul său politic dus în pastoralele și cuvântările sale ocazionale, alegând să facă un compromis pentru a salva lucrurile esențiale după care se ghida și funcționa Biserica. Aici înțelegem compromisul făcut de Patriarhul Justinian Marina, care a elogiât, în cuvântările și pastoralele sale puterea comunistă pentru ca Biserica Ortodoxă Română să nu fie desființată și interzisă de Stat, așa cum se întâmplase în Rusia sau în Albania. Acesta mărturisea apropiatilor că munca sa va putea fi judecată, dacă a fost bună sau rea, abia după 20 de ani.

Laicii care au putut scrie în paginile revistei *Glasul Bisericii* s-au bucurat de o anumită libertate pe care nu ar fi avut-o în celelalte reviste de stat. Astfel, în urma cercetărilor noastre asupra unor articole și studii din revista *Glasul Bisericii*, pe care le-au scris nume sonore ale biblioteconomiei românești precum Alexandru Alexianu, Alexandru Elian, Aurelian Sacerdoțeanu, Dan Simonescu sau Barbu Theodorescu, am ajuns la mai multe concluzii.

Analizând articolele și studiile publicate de acești autori mai sus menționați, am ajuns la concluzia că cenzura comunistă nu a fost evitată, cum era de dorită, însă a fost înșelată vigilența acesteia prin introducerea acelor „șopârle” cu caracter marxist sau, în aparatul critic, a unor lucrări sovietice. Cu toate acestea, fondul sau conținutul textului nu a fost deloc afectat de acele inserții făcute de dragul cenzurii comuniste.

Vrednicul de pomenire Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Justinian Marina (1901-1977), a salvat zeci de intelectuali din perioada interbelică, care fuseseră interziși de regim și astfel condamnați la moarte prin înfometare. Acest patriarh, care a înșelat așteptările comuniștilor care îl puseseră la cârma Bisericii, le-a dat o pâine acestor oameni într-o vreme în care nu se găsea nimic de muncă pentru aceștia. El i-a invitat pe acești intelectuali să scrie articole, studii și recenzii cu privire la Istoria Bisericii Ortodoxe Române, arta creștină, literatura religioasă la români, istoria românilor etc., pentru care au fost plătiți și au putut supraviețui, ei și familiile lor, în acele vremuri de tristă amintire. Firește, sumele plătite pentru aceste articole și studii nu erau colosale, nu se puteau îmbogăți din ele, însă constituiau un venit suplimentar, sau chiar singurul venit pentru acei oameni „interziși de a mai exista” în acel regim odios.

Cât privește revista *Glusul Bisericii*, am observat deschiderea către laici, pentru a putea publica studii și articole, abia după anul 1954, și se va continua până la sfârșitul regimului.

Un exemplu concret al cenzurării revistei *Glusul Bisericii* îl reprezintă raportul cenzorului Macheev Durosov Ecaterina, de la Departamentul Cultelor, care se află la Arhivele Naționale ale României. O parte dintre articolele nr. 7-8/1971 au fost respinse deoarece contraveneau politicii și ideologiei comuniste.

Cu toate acestea au existat și greșeli, voite sau nu, în revista *Glusul Bisericii* care au scăpat de vigilența cenzurii comuniste. În acest sens avem ca exemplu nr. 5-6/1949 când în loc de *Patriarhul Alexei al Moscovei și al întregii Rusii* a apărut scris *Patriarhul Alexei al Moldovei și al întregii Rusii*, gafă care ar fi putut costa scump relațiile inter-ortodoxe cu Biserica Ortodoxă Rusă.

În afară de acestea au mai existat și alte greșeli de tehnoredactare ce au scăpat, inexplicabil am putea spune, cenzorilor. Două exemple sunt grăitoare în acest sens, și anume: 1) omisiunea, cu bună știință, în pastorală Patriarhului Justinian din anul 1953, a evenimentului morții lui Stalin; 2) în loc de *Sfatul Regional* a apărut scris *Sfântul Regional*, în nr. 9-10/1953, la paginile 630-632.

Ultimul capitol al tezei, cel mai consistent din toată lucrarea, pe lângă noutatea sa, ne-a scos în față lucruri inedite și foarte interesante. Deși ne-am fi dorit să parcurgem toată perioada anilor 1945-1989, așa cum ne propusesem inițial, nu am reușit să indexăm decât anii 1945-1953, din cauza faptului că ar fi depășit cu mult spațiul unei lucrări de bun simț.

În ceea ce privește cercetarea noastră trebuie menționat faptul că nu ne-am oprit doar asupra conținutului ci asupra aspectelor exterioare ale revistei, care nu au mai fost cercetate până în prezent.

Din analizarea conținutului revistei *Glusul Bisericii*, am identificat unii autori care fuseseră interziși de regimul comunist să fie publicați, precum și preoți care fuseseră arestați apoi ajunseseră deținuți politici.

Un alt lucru care ne-a atras atenția este faptul că am putut identifica numele bibliotecarilor Palatului Patriarhal cât și ai Arhiepiscopiei Bucureștilor, care au fost angajați de către Patriarhul Justinian, precum și perioadele în care aceștia au lucrat. Un exemplu foarte grăitor în acest sens este vrednicul de pomenire Mitropolit Bartolomeu Valeriu Anania, care a lucrat în calitate de bibliotecar al Palatului Patriarhal, uneori chiar sub ochii Patriarhului Justinian, în biroul acestuia, timp de șapte ani, când a reușit să reorganizeze această bibliotecă și să-i îmbogățească colecțiile sale cu cărți vechi românești, și nu numai, din anticariate, ce urmau să fie trimise la topit.

Concluzia finală la care am ajuns în urma redactării indicelui bibliografic este aceea că articolele și studiile publicate în revista *Glasul Bisericii*, cu mici excepții, rămân de neegalat până astăzi în teologia academică ortodoxă românească prin calitatea conținutului acestora.

disponibilă în Catalogul General al BCU București, la adresa:

<http://cacheprod.bcub.ro/webopac/FullBB.csp?>

[WebAction=ShowFullBB&RequestId=540026_3&Profile=Default&OpacLanguage=rum&NumberToRetrieve=50&StartValue=2&WebPageNr=1&SearchTerm1=REVISTA%20GLASUL%20BISERICII%20TEXT%20.2.732774&SearchT1=&Index1=Uindex04&SearchMethod=Find_1&ItemNr=2](http://cacheprod.bcub.ro/webopac/FullBB.csp?WebAction=ShowFullBB&RequestId=540026_3&Profile=Default&OpacLanguage=rum&NumberToRetrieve=50&StartValue=2&WebPageNr=1&SearchTerm1=REVISTA%20GLASUL%20BISERICII%20TEXT%20.2.732774&SearchT1=&Index1=Uindex04&SearchMethod=Find_1&ItemNr=2)